

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ BİZNES UNİVERSİTETİ**

Fakültə: İqtisadiyyat və idarəetmə
İxtisas: Mühasibat uçotu və audit
Kafedra: Sənayenin təşkili və bələdiyyə idarə etməsi
Kurs: IV
Qrup: 330
Fənn: İnsan resurslarının idarəedilməsi

**“ Əhalinin həyat səviyyəsi ”
mövzusunda**

R E F E R A T

Müəllim:

İ.üf.dok.dos. Fərhadı. P.O

Tələbə:

Cəfərov Kənan

BAKİ-2012

Əhalinin həyat səviyyəsi

Giriş.....	3
1. Əhali məşğuliyyətinin nəzəri əsasları.....	5
2. Azərbaycanda əhalinin məşğulluq səviyyəsi və onun təhlili.....	8
3. Sosial təminat və məşğulluq problemlərinin həlli yolları.....	14
Nəticə.....	24
Ədəbiyyat siyahısı.....	26

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının bazar münasibətləri sisteminə keçməsi cəmiyyət həyatının başqa sahələrində olduğu kimi əhalinin məşğulluğu və onun həll edilməsi mexanizmi sahəsində də bir çox yeni və mürəkkəb sosial-iqtisadi problemlərin yaranıb inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Bu problemlərin tədqiq edilib öyrənilməsi onlara həm tamamilə yeni nəzəri metodoloji aspektlərdən və həm də formalaşmaqda olan əmək bazarının qanunları və tələbləri baxımından yanaşmasını tələb edir. Məsələ buradadır ki, keçmiş SSRİ-də və onun tərkibinə daxil edilmiş respublikaların sosial-iqtisadi ədəbiyyatlarında və dövlət sənədlərində XX əsrin 30-cu illərində etibarən burada işsizliyin böyük sosial bəla kimi ləğv edildiyi və məşğulluq probleminin birdəfəlik həll olunduğu bütün dünyaya bəyan edilmiş, “iş qüvvəsi əmtəəsi”, “əmək bazarı” və “işsizlik” anlayışlarının isə yalnız kapitalizm cəmiyyətinə xas hadisələr olduğu və yaxın keçmişdə bizim yaşadığımız sosializm deyilən cəmiyyətlə heç bir əlaqəsi olmadığı, ona yad hal kimi qiymətləndirilmişdir.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanın milli dövlətçilik mənafeyinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi başqa amillərlə yanaşı həm də onun başlıca məhsuldar qüvvələrini təşkil edən əmək potensialının səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır, onda respublikamızda əhalinin məşğulluq səviyyəsi və quruluşunda indi və gələcəkdə baş verəcək dəyişikliklərin öyrənilib aşkara çıxarılması və qiymətləndirilməsi əsasında onların təkmilləşdirilməsi yollarının işlənilib hazırlanmasının nə kimi böyük elmi təcrübəvi və xalq təsərrüfatı əhəmiyyətinə malik olduğunu sübut etməyə ehtiyac qalmır. Çünki müasir çərəitdə ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı, əhalinin həyat səviyyəsi və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinin ən başlıca amillərindən biri, bəlkə də ən mühümlüsü ölkəmizdə mövcud olan insan resurslarından, ilk növbədə onun ən məhsuldar hissəsini təşkil edən əmək qabiliyyətli əhalinin əməyindən daha dolğun və səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev, “Yeni Əsr və Üçüncü Minillik Münasibətilə Azərbaycan Xalqına Müraciətlərində” XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanda görülən quruculuq

işlərindən bəhs edərkən qeyd etmişdir ki, həmin dövrdə “Respublikanın ən kəskin problemlərindən biri əmək qabiliyyətli əhalinin ictimai əməyə cəlb olunması, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi idi”.

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatına keçməkdə əsas məqsədlərdən biri də istehsalın intensivləşdirilməsi və ilk növbədə hər bir insanın malik olduğu potensial imkanlardan səmərəli istifadə etməklə əhalinin həyat səviyyəsini və onun keyfiyyətini yüksəltməkdən ibarət olmuşdur. Buna görə də əmək potensialından istifadənin səmərəli mexanizmi olmadan bazar iqtisadiyyatına keçidin sosial-iqtisadi, siyasi və demoqrafik vəzifələrini həll etmək olmaz. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə ilk başlanğıcda iqtisadiyyatdakı gerilik bazar mexanizminin, o cümlədən də əmək bazarının az səmərəli olması ilə xarakterizə olunur. Buna uyğun olaraq bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrin qarşısında iki vəzifə durur:

a) məşğulluğun optimallaşdırılması prosesində dövlət tənzimlənməsinin rolunun artırılması; b) iş qüvvəsinin artıq olduğu regionlardan və sahələrdən onun az olduğu ərazilərə və sahələrə axımının stimullaşdırılması.

Onu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, regional əmək bazarının formalaşması və inkişafı ayrı-ayrı ərazilərdə əhalinin səmərəli məşğulluğunun nizamlanması aləti olub, uzun və çətin prosesdir. Bu son vaxtlaradək əmək ehtiyatlarının sürətlə artdığı Respublikamız üçün, ələxsus da onun əhalisin və əmək ehtiyatlarının sürətlə çoxaldığı regionları üçün çox böyük aktualıq kəsb edir. Apardığımız tədqiqatlar və statistik araşdırmalardan aydın olmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasında və onun əksəriyyət regionlarında yaxın 15-20 il ərzində əhalinin və əmək ehtiyatlarının artım sürəti indikinə nisbətən müəyyən dərəcədə azalsa da onların sayı indikinə nisbətən xeyli çox olaraq qalacaqdır. Buna görə də həmin əmək ehtiyatlarının əmək prosesinə cəlb edilməsi və onların əməyindən səmərəli istifadə edilməsi dövlət səviyyəsində müəyyən əlavə tədbirlərin yerinə yetirilməsini zəruri edəcəkdir.

1.Əhali məşğuliyyətinin nəzəri əsasları.

İnkişaf etmiş, sivilizasiyalı bazar sisteminin əhatə etdiyi və keçid iqtisadiyyatı şəraitində yaşayan ölkələr qanunauyğun bir hal olaraq çalışırlar ki, istehsal öz tam həcminə uyğun fəaliyyət göstərsin və tam məşğulluq təmin olunsun. Tam məşğulluq o deməkdir ki, əmək qabiliyyəti olan və işləmək istəyən hər bir şəxs işlə təmin edilməlidir. Bütün yararlı resurslardan istifadə olunmalıdır və əmək qabiliyyətinə malik olanlar məcburi surətdə işsiz qalmamalıdır. İstehsal vasitələrindən, o cümlədən yararlı torpaqlardan səmərəli istifadə olunmalıdır.

İstehsal prosesi o zaman öz gücü ilə fəaliyyət göstərə bilər ki, resurslar tam məşğul olsun və istehsal həcmindən tələb olunan səviyyədə istifadə olunsun. Əgər resurslar tam məşğul deyilsə iqtisadiyyat qarşısına qoyduğu maksimum nəticəyə nail ola bilməz. Deməli, bütün resurslardan və istehsal həcmindən tam istifadə edilməsi ölkədə tam məşğulluğun fəaliyyət göstərməsi deməkdir.

Məşğulluq haqqında müxtəlif nəzəriyyələr yaranmışdır. Belə nəzəriyyələrdən biri də məşğulluq barədə klassik nəzəriyyələrdir. Məşğulluq haqqında klassik nəzəriyyələrin nümayəndələri D.Rikardo, C.Mill, F.Edcuirt, A.Marşal və A.Piqudur. Klassiklərə görə bazar sistemə mənsub olan öz-özünə nizamlama prosesi istehsalı tam məşğulluq səviyyəsinə qaldıra bilər. İstehləkçilərin tələbinə bazarın strukturu uyğun olanda bazar məhsullardan təmizlənir. Tam məşğulluq şəraitində sahibkarlar məhsul istehsal etməklə belə bir uyğunluğu təmin edə bilirlər.

Klassiklərin fikrincə iş yerləri uğrunda rəqabət əmək haqqı tarifini o qədər aşağı salır ki, bu tariflər (əmək haqqı üzrə məsrəflər) sahibkarlar üçün faydalı olur və nəticədə bütün işsiz fəhlələri işə qəbul etmək imkanı yaranır. Əmək haqqı az olsa da, bu proses əmək haqqında tarazlıq yaradır ki, məcburi işsizlik də aradan qaldırılır.

Məşğulluq haqqında yaranan klassik nəzəriyyələrdən fərqli olaraq ingilis alimi C.Keynsin ideyaları daha diqqətə layiqdir. Onun ``Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyələri`` kitabında göstərirdi ki, kapitalist iqtisadiyyatında məşğulluğu təmin edəcək heç bir öz-özünə tənzimlənən mexanizm yoxdur.

C.Keynsə görə tarazlıq yüksək işsizlik səviyyəsində və inflyasiya şəraitində də ola bilər. Tam məşöulluq qanunauyğun hal deyil, bu təsadüfdür. Kapitalizm öz-özünə nizamlanan sistem deyildir.Klassiklərin məşğulluq nəzəriyyəsinə görə pul bazarında investisiyanı maliyyələşdirən yeganə mənbə cari qənaətdir. Keynsçilərin nəzəriyyələrinə əsasən pul bazarında daha iki mənbə var: ev təsərrüfatlarında qənaət edilən nağd pul, pul təklifini artıran idarələri.

J.Seyin qanununa görə qiymətlərin və əmək haqqının elastikliyinə əsasən xalis kapitalizm praktiki olaraq daim tam məşğulluğu təmin edə bilər. Əgər müvəqqəti olaraq ümumi məsrəflər aşağı düşsə də belə qiymətlərin və əmək haqqının azalmasının əvəzi ödənilir, nəticə də istehsalın real həcmi, məşğulluq və real gəlir azalmır.

Əhali müəyyən mənada işgörmə qabiliyyətinə malikdir. Əhalinin işgörmə qabiliyyətinə iş qüvvəsi deyilir. Əmək resurslarından səmərəli istifadə etməklə tam məşğulluğu təmin etmək mümkün deyildir. Tam məşğulluq şəraitində də işsizlik ola bilər. Tam məşğuluq şəraitində işsizlik səviyyəsində təbii işsizlik səviyyəsi deyilir. İşsizliyin tam və ya təbii səviyyəsi o zaman təzahür edir ki, əmək bazarı balanslaşdırıla bilsin. Yəni iş axtaranların sayı sərbəst iş yerlərinin sayına bərabər olsun. İşsizliyin təbii səviyyəsi müəyyən mənada müsbət hadisədir, çünki işsizlərə boş iş yerləri axtarmaq, yeni ixtisas qazanmaq üçün vaxt lazımdır. Əgər iş axtaranların sayı boş iş yerlərinin miqdarından çox olarsa, bu o deməkdir ki, əmək bazarı balanslaşdırılmayıb.Belə bir şəraitdə məcmu tələb və tsiklik işsizlik müşayiət olunur.

Təbii işsizlik anlayışının iki tərəfi var. Əvvəla, iqtisadiyyat həmişə təbii işsizlik fəaliyyət göstərmir və öz istehsal potensialından tam istifadə edə bilmir. Digər tərəfdən isə işsizliyin səviyyəsi təbii işsizlik səviyyəsini üstələyir, təsadüfi hallarda işsizlik səviyyəsi təbii işsizlik səviyyəsindən aşağı ola bilər. Lakin təbii işsizlik səviyyəsi də daimi deyildir, o da dəyişir.

İşsizlik həm iqtisadi, həm də sosial problemdir. İşsizlik iqtisadi problem olmaqla resursların artıq məsrəflərini yaradır, sosial bir problem kimi həyat tərzini, yaşayış imkanlarını zəiflədir və çətinləşdirir. İşsizlik o deməkdir ki, iş

qabiliyyətinə malik olan adamların bir qismi iş yeri tapa bilmirlər və bunun nəticəsində işsiz qalırlar.

İşsizlik ən çox iqtisadi böhranlar və tsikllər dövrü baş verir. İqtisadiyyatın geri qalmasının, tənəzzülə uğramasının biri də kütləvi surətdə işsiz qalmaqdır. İşçi qüvvəsi bazarında əmək qabiliyyəti olan adamları işlə təmin etmək, bu prosesi nəzarət altına almaq və tənzimləmək mühüm iqtisadi problemlərdən birdir.

İşsizlik işçi qüvvəsinə olan tələblə işçi qüvvəsinə olan təklifin nəticəsində təzahür edir. Elmi-texniki tərəqqinin istehsala tətbiqi, daha məhsuldar maşın və avadanlıqlardan istifadə edilməsi əməyə olan tələbi azaldır. Yeni texnika və texnologiya əməyin keyfiyyətinə də təsir edir. İstehsala tətbiq edilən istehsal vasitələrinin kütləsi artır, işçi qüvvəsindən istifadə azalır. İşçi qüvvəsinə olan tələb az-çox istehsalın canlanma və yüksəlişi dövrü çoxalır.

2.Azərbaycanda əhalinin məşğulluq səviyyəsi və onun təhlili.

Hər bir ölkədə məşğulluğun səviyyəsi və quruluşunun formalaşması ilk növbədə burada mövcud olan əhalinin və əmək ehtiyatlarının sayından asılıdır. Çünki əhalinin, daha doğrusu, onun müəyyən istehsal təcrübəsinə və əmək vərdişlərinə malik olan əmək qabiliyyətli hissəsi cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin başlıca üsürünü təşkil edir. İnsan əməyi olmadan istehsal prosesi nə başlaya bilər, nə də davam edə bilər. İstehsal alət və vasitələri ancaq canlı insan əməyi ilə birlikdə cəmiyyətin məhsuldar qiymətlərini təşkil edir.

Demoqrafik statistikanın materiallarının təhlili göstərir ki, respublikamızın əhalisinin sayı və quruluşu sabit qalmayıb müxtəlif kompleks amillərin təsiri altında ayri-ayrı tarixi inkişaf mərhələlərində müxtəlif forma və istiqamətlərdə dəyişmişdir. Bunu keçmiş sovet dövlətinin tərkibinə daxil olduğu 70 il və müstəqillik qazandığı son 15 il ərzində Azərbaycan əhalisinin ümumi sayında və demoqrafik quruluşunda baş verən dəyişikliklərin dinamikasından aydın görmək olar. 1920-1991-ci illərdə burada əhalinin sayı 3,7 dəfə artaraq 1920-ci ildəki 1 952 200 nəfərdən 1991-ci ilin əvvəlinə (SSRİ-nin dağılması ərafəsində) 7 218 500 nəfər təşkil etmiş, o cümlədən şəhər əhalisinin sayı daha sürətlə, yəni 9,5 dəfə çoxalaraq 4 051 800 nəfərdən 3 858 300 nəfərə, kənd əhalisinin sayı isə bir qədər ləng yəni 2,2 dəfə artaraq 1 546 400 nəfərdən 3 360 200 nəfərə gəlib çatmışdır. Bu müddət ərzində şəhər əhalisinin xüsusi çəkisi 20,8 faizdən 53,5 faizə qalxmış, kənd əhalisinin xüsusi çəkisi isə 79,2 faizdən 46,5 faizə düşmüşdür.

Ölkənin demoqrafik inkişaf vəziyyətini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri də ölüm səviyyəsidir. Müsbət haldır ki, hazırda respublikamız əhalinin, xüsusilə də bir yaşınadək diri doğulan uşaqların hər 1000 nəfərinə düşən ölüm səviyyəsinə görə MDB ölkələri arasında ən axırıncı yeri tutur. Bu göstərici Azərbaycanda 9,3 nəfərdir. Doğulanların gözlənilən ölüm uzunluğu göstəricisinə görə də Azərbaycan MDB ölkələri arasında Gürcüstan Respublikası ilə birlikdə 1-2-ci yerləri bölüşdürürlər.

Hər bir ölkədə əhalinin məşğulluq səviyyəsi əvvəla, burada mövcud olan əmək qabiliyyətli əhalinin hamısınınmi, yoxsa onların bir hissəsininmi ictimai

istehsalatda işləməsinin, ikincisi, ictimai istehsalda müxtəlif siniflərə, sosial qruplara məxsus olan əhalinin iştirakının nə səviyyədə olmasını göstərir.

Nəzərə alsaq ki, mövcud statistik hesablamalar və uçot qaydaları işləməyənlərin, ixtisar edilən iş yerlərinin, ilk növbədə isə işdən azad olunan pensiyaçıların, gizli işsizlərin, müvəqqəti işsizlərin, tam iş günü rejimində işləməyənlərin, ödənişsiz və qismən ödənişli məzuniyyətdə olanların sayını dəqiq müəyyən etməyə imkan vermir və çox hallarda həmin adamlar işləyən adamlar kimi uçota alınır, onda respublikada hələ də işsizlik probleminin kəskin olduğunu sübut etməyə ehtiyac qalmırdı. Dünya bankının ekspertlərinin 1995-ci ildə Bakı şəhərinin 11, respublikanın başqa 8 rayon və şəhərlərinin 945 müəssisəsində apardığı sorğu materiallarına əsasən həmin müəssisələrdə çalışmalı olan 1 914 000 nəfər işçidən 627 000 nəfəri və ya 32,8 faizi inzibati qaydada məzuniyyətə göndərilmişdir. Eyni zamanda Dövlət Məşğulluq Mərkəzinin həmin vəziyyətin əmək bazarına təsirini müəyyən etmək məqsədilə respublikanın 19 rayon və şəhərlərinin 1283 dövlət müəssisəsi və təşkilatlarında apardığı sorğu tədqiqatlarına əsasən isə müəyyən edilmişdir ki, həmin müəssisə və təşkilatlarda işləmiş 3 835 000 nəfər işçinin 123 000 nəfəri və ya 3,3 faizi sərbəstləşdirilmiş, 904 000 nəfəri və ya 23,6 faizi isə məcburi məzuniyyətə göndərilmişdir.

Qeyd edilən dövrdə Respublikada işsizlərin sayının çoxalmasına təsir edən mühüm amillərdən biri də iş yerlərinin itirilməsinin sürətlə artması idi. İş yerlərinin itirilməsi isə hər şeydən əvvəl, keçmiş ittifaq respublikaları ilə iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi nəticəsində, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində bir çox istehsal və xidmət obyektlərində bir çox istehsal və xidmət obyektlərində iş proseslərinin ya tamamilə və yaxud da qismən dayanması, yəni istehsal və xidmət obyektlərinin tikintisinin dondurulması və sair səbəblərlə bağlı olmuşdur.

Bu deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, SSRİ tərkibində olduğu uzun illər boyu respublikamızın iqtisadiyyatının birtərəfli inkişaf etdirilməsi, onun daha çox ölkənin xammal mənbəyinə çevrilməsi burada başlıca olaraq ümumittifaq mənafeyinə yönəldilmiş sahələrin, ilk növbədə neft sənayesi və onunla bağlı sahələrin, habelə pambıqçılıq, üzümçülük, tütünçülük, tərəvəzçilik və sair bu kimi

əməktutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi buna əyani misaldır. Azərbaycanın respublikalararası iqtisadi əlaqələrdə oynadığı rol isə onun daha çox keçmiş ittifaqın xammal mənbəyi olamsından xəbər verirdi. Sovet hakimiyyəti illərində respublikamızda istehsal edilmiş pambıq-mahlıcın 90 faizi, yuyulmuş natural yunun 93 faizi, fermentləşmiş tütünün 92 faizi, neft məhsullarının 64 faizi, sintetik kauçukun 68,5 faizi, polad boruların 97 faizi, neft mədən avadanlıqlarının 75 faizi və sairə respublikadan kənara daşınırdı.

Məşğulluq sahəsindəki müasir proseslər əhəmiyyətli dərəcədə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və korporativ, kollektiv və fərdi xüsusi mülkiyyətin inkişafı ilə şərtlənir. Bu da məşğulluğun quruluşunun yeniləşməsinə və bazarın tələbinə uyğun olaraq əməyin tətbiqi üçün yeni sahələrin, o cümlədən yeni müəssisələrin yaradılmasına, istehlakdakı artıq işçilərin ixtisarına və ixtisaslı iş qüvvəsinin iqtisadiyyatın bazar sektoruna cəlb olunmasına gətirib çıxarır.

İqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektorunun inkişafı iqtisadi fəal əhalinin gəlirli fəaliyyətinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Qeyd edək ki, 1999-cu ildə iqtisadiyyatın dövlət sektorunda məşğul olanların xüsusi çəkisi cəmi 33,1% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.1 Müəssisə, idarə və təşkilatlarda işləyən əhalinin mülkiyyət növləri və fərdi qaydada iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğuliyətinə görə bölgüsü faizlə

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İqtisadiyyatda məşğul olanlar - cəmi	100	100	100	100	100	100	100
o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:							
dövlət	31,5	31,7	31,9	32,0	30,8	30,7	28,2
qeyri - dövlət	68,5	68,3	68,1	68,0	69,2	69,3	71,8

Demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunda inamla irəliləyən Azərbaycan Respublikası XXI əsrə bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması sahəsində ciddi nəticələrinə qədəm qoymuşdur. 2000-ci ildə ölkədə işləyən və işsiz əhalini əhatə edən iqtisadi fəal əhalinin sayı 1995-ci ilə nisbətən 2,9 % faiz artmış və 3748,2 min nəfərə çatmışdır. 2009-cu ildə ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində məşğul

olanların sayı 4071,6 min nəfər, o cümlədən dövlət sektorunda işləyənlər 1149,7 min nəfər və qeyri-dövlət sektorunda 2921,9 min nəfər olmuşdur.

Cədvəl 2.2 Müəssisə, idarə və təşkilatlarda işləyən əhalinin mülkiyyət növləri və fərdi qaydada iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğuliyyətinə görə bölgüsü min nəfər

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İqtisadiyyatda məşğul olanlar - cəmi	3747,0	3809,1	3850,2	3973,0	4014,1	4056,0	4071,6
o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:							
dövlət	1180,0	1209,3	1229,8	1271,9	1234,6	1244,4	1149,7
qeyri - dövlət	2567,0	2599,8	2620,4	2701,1	2779,5	2811,6	2921,9

Dövlət sektorunda (dövlət müəssisələri və idarəetmə orqanlarında) işləyənlərin xüsusi çəkisi məşğul olan əhalinin ümumi sayında 1990-cı ildən bəri mütəmadi olaraq azalır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinin və özəlləşdirilmənin labüd nəticəsi olaraq dövlət müəssisələrində işləyənlərin sayının ümumi məşğulluqda xüsusi çəkisi 2008-ci ildə 30,7% azalaraq, 2009-cu ildə 28,2%-ə enmişdir.

2.3 Məşğul olan əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü yekuna görə faizlə

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	40,0	39,5	39,2	39,0	38,6	38,3	38,4
Balıqçılıq, balıqyetidirmə	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Mədəncixarma sənayesi	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0
Emal sənayesi	4,5	4,8	4,9	4,9	4,9	4,9	4,9
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1	1,0
Tikinti	4,8	5,0	5,1	5,6	5,6	5,6	5,5

Sahələr üzrə 1990-cı illərdə mühüm dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Sənayedə və tikintidə işləyənlərin sayının xeyli azalması ilə yanaşı, xidmət sahəsinin artımı nəzərə çarpmışdır. Kənd təsərrüfatında çalışanların sayı 1998-ci ilədək sabit qalmış, 2009-cu ildə isə 38,4% artmışdır. Sənaye sahələrində işləyənlərin ümumi məşğulluqda xüsusi çəkisi 4,9%-ə enmişdir. Kənd təsərrüfatında məşğul olanların xüsusi çəkisi iqtisadiyyatda məşğul olanların

sayında 1996-1998-ci illər ərzində 30,8% həcmində olmuş, 2000-cu ildə isə artaraq 42,3% təşkil etmişdir.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasında ``Əhalinin Məşğulluğu haqqında`` qəbul edilmiş qanuna müvafiq olaraq məşğulluq orqanları yaradılmışdır. 2000-ci ildə ölkənin məşğulluq xidməti orqanlarına müraciət etmiş şəxslərin 43,7 min nəfəri işsiz statusu almışdır ki, bunlardan da 2,8 min nəfərinə (6,4%) işsizliyə görə müavinət verilmişdir.

2009-cü ildə ölkə iqtisadiyyatında çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı 298,0 manat təşkil etmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 45,1% artmışdır. 2009-cü il ərzində sektorlar üzrə əmək haqqının dəyişməsi 1997-ci ildən bəri davam edən meyllərlə müvafiq olmuşdur.

4.2 İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı manat

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
İqtisadiyyat üzrə - cəmi	44,3	123,6	149,0	215,8	274,4	298,0
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	13,8	41,5	52,5	86,8	114,7	134,5
Balıqçılıq, balıqyetidirmə	10,4	46,2	52,7	82,8	104,6	122,4
Mədəncıxarına sənayesi	162,9	505,2	633,7	845,5	1011,4	994,6
Emal sənayesi	56,9	115,3	140,5	190,5	251,6	265,7
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	53,6	121,7	146,7	210,0	287,4	292,8
Tikinti	83,3	237,6	298,7	381,4	406,1	450,1

2009-cü ildə işçilərin əmək haqqına və işlədikləri vaxta dair keçirilmiş müayinənin nəticələri göstərdi ki, ən yüksək orta aylıq əmək haqqı neft və qaz hasilatı ilə əlaqədar xidmət sahəsində 507,9 manat, ən aşağı orta aylıq əmək haqqı isə səhiyyədə 154,5 manat olmuşdur. Bu göstəricilər xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsində 457,5 manat, kimyəvi maddə və məhsulların istehsalı sahəsində 243,5 manat, təhsildə isə 260,0 manat təşkil etmişdir.

2009-cü ildə müəssisə və təşkilatlarda əmək mühafizəsi üzrə tədbirlərdə ödənilən vəsait 44,8 mlrd manat təşkil etmişdir və bu vəsaitin 9,8 mlrd manatı əmək şəraitinin və onun mühafizəsinin yaxşılaşdırılması üzrə yönəlmişdir.

İşsizliyin səviyyəsinin, ilk növbədə, əhalinin əmək bazarında kəskin rəqabətə davam gətirə bilməyən hissəsi hesabına tədricən artması gözlənilir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında işsizlik qarışıq formada özünü biruzə verir. O, bazarın inkişafının daimi amilinə çevrilir və məşğulluq sisteminin formakəşməsinə təsir edir. Əmək bazarında işsizlərin aşağı mobillik səviyyəsi və rəqabət qabiliyyətinin olmaması ilə əlaqədar olaraq xroniki işsizlik armağa davam edir.

Hazırda işsizliklə mübarizə iqtisadiyyatdakı digər neqativ hallarla birlikdə ön plana keçmişdir. Çünki əhalinin təkrar istehsal prosesinin normal qaydada həyata keçirilməsi və adamların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ilk növbədə, onların nə ilə və harada məşğul olmalarından, ictimai və şəxsi mənafe baxımından onun necə təşkil olunmasından və sosial-iqtisadi cəhətdən nə dərəcədə səmərəli olmasından asılıdır. Bu mənada bazar, bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizliklə mübarizə və əhalinin tam və səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi dövlət səviyyəsində həyata keçirilməsi zəruri olan sosial siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, lazımi dövlət nəzarətinin olmaması üzündən dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən müəssisələrin əksəriyyəti məşğulluq xidmətinə özlərində boş qalmış iş yerləri haqqında vaxtılı-vaxtında və həmin məlumat verilmir və həmin boş iş yerləri müəyyən məqsədlər üçün gizli saxlanılır. Belə olduqda, məşğulluq idarələri ölkədə olan boş iş yerləri haqqında dəqiq məlumatlara malik deyillər. Buna görə də onlara müraciət edənləri münasib işə düzəltməkdə çətinlik çəkirlər.

3.Sosial təminat və məşğulluq problemlərinin həlli yolları.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, respublikamızda qeyri-maddi istehsal sahələrində əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artmasına və orada işləyənlərin keyfiyyət tərkibinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına baxmayaraq, hazırda burada əhalinin məşğulluq səviyyəsinin o qədər də qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Çünki bu dairədə məşğul olanların əksəriyyəti gənc nəslin böyüməsi və tərbiyə edilməsi, əhalinin təhsil və mədəni texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların sağlamlığının möhkəmləndirilməsi və ömür müddətinin uzadılması ilə məşğul olduqlarından orada çalışanların sayı və keyfiyyət tərkibi əhalinin ümumi sayı və onun yaş cins tərkibinin dəyişilməsinə uyğun olaraq artmalıdır. Lakin buna baxmayaraq hələlik respublikamızda əhalinin ümumi sayı və onun yaş-cins tərkibi ilə qeyri-maddi istehsal dairəsində məşğul olanların sayı və keyfiyyəti arasında lazımi optimal nisbətlik yaranmamış və bu sahədə dövlət səviyyəsində mühüm tədbirlər görülməsini tələb edir.

Müasir mərhələdə respublikada əhalinin məşğulluq quruluşunun formalaşması xüsusiyyətlərindən biri də bazar münasibətləri sistemində keçidlə əlaqədar olaraq yaranıb fəaliyyət göstərən yeni bazar iqtisadiyyatı strukturlarında işləyənlərin sayının get-gedə artması və bütünlükdə iqtisadiyyatla məşğul olanlar arasında onların xüsusi çəkisinin yüksəlməsindən ibarətdir. Bunu ondan görmək olar ki, 2009-cü ildə respublikamızda fəaliyyət göstərən 144 000 kiçik müəssisə, 796 müştərək və xarici müəssisə, 27 000 fərdi sahibkar və birjada 1 756 000 nəfər çalışmış və onlar bütünlüklə iqtisadiyyatda məşğul olanların cəmi 4,7 faizini təşkil etmişdir. Fəaliyyət göstərən həmin bazar iqtisadiyyatı strukturlarında məşğul olan 1 756 000 nəfər işçinin 1 057 000 nəfəri və ya 60,2 faizi kiçik müəssisələrin, 584 000 nəfəri və ya 33,2 faizi xarici və müştərək müəssisələrin, 115 000 nəfəri və ya 6,5 faizi fərdi sahibkarlıqda və cəmi 68 nəfəri və ya 0,4 faizi birjaların payına düşmüşdür.

Respublika əhalisinin məşğulluq quruluşunu xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri də iqtisadiyyatda məşğul olanların iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsündən ibarətdir. İqtisadiyyatın həm maddi və həm də qeyri-maddi

istehsal dairəsində kişilərə nisbətən qadınların, daha çox hissəsi təhsil, səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər kommunal, sosial və şəxsi xidmətlərin göstərilməsi və daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlar, idarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi sahəsində məşğul olmağa meyllidirlər. Bunu qanunauyğunluq hesab etmək olar. Bunu ondan görmək olar ki, əgər 2000-2005-ci illərdə qeyd edilən sahələrlə bağlı fəaliyyət dairəsində məşğul olan qadınların 51,5-70,2 faizini təşkil etmişdirsə, bu göstərici kişilər üzrə müvafiq surətdə 29,9-32,5 faiz təşkil etmişdir.

Bütün bunlar isə öz növbəsində gələcəkdə qadın və kişi əmək ehtiyatlarının səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi və onların məşğulluq quruluşunun təkmilləşdirilməsi sahəsində veriləcək fəal məşğulluq və demoqrafik siyasət tədbirlərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində nəzərə alınmasını tələb edir.

2001-ci ildə qəbul edilmiş “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda “işsiz” əhali anlayışına dair irəli sürülmüş bəzi müddəalarla BƏT-in müvafiq metodik tövsiyələri arasında müəyyən uyğunsuzluqlar mövcuddur. Buna görə də onların Respublika əhalisinin milli xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yenidən işlənilib real gerçəkliyə uyğunlaşdırılması məqsədəuyğun olardı.

Bazar münasibətlərinin indiki inkişaf mərhələsinin keçid xarakteri daşdığını nəzərə alıb yaxın gələcək üçün dolğun, məhsuldar və sərbəst seçilmiş məşğulluğun təmin edilməsinin sürətləndirilməsi mənafeyinə yönəldilmiş keçid tipli məşğulluq siyasətinin, yəni çevik və tənzimlənən əmək bazarı siyasətinin ayrı-ayrı ünsürlərini özündə birləşdirən fəal əmək bazarı siyasəti yeridilməsinə keçid daha məqsədəuyğun hesab edilməlidir.

Bu siyasət iqtisadi islahatların demokratik normalar istiqamətində aparılmasının məzmun və sürətinə, habelə adamların əmək, azad surətdə fəaliyyət növü seçməsi üçün real zəmin yaradılması, əmək rejimi və əməkdə iştirak etmək dərəcəsi hüquqlarının həyata keçirilməsinə fəal təsir göstərmək xarakteri daşmalıdır və s.

Fəal əmək bazarının yaranması əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində dövlətin əsas rol oynaması funksiyasının saxlanılmasını nəzərdə tutur və məşğulluq siyasəti dövlətin sosial siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən birini təşkil edir.

Çünkü ictimai formasından və məzmunundan asılı olmayaraq bütün ictimai-iqtisadi formasiyalarda əhalinin və onun mühüm tərkib hissəsi olan əmək ehtiyatlarının təkrar istehsalı prosesinin özünün normal surətdə həyata keçirilməsi və adamların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilk növbədə onların nə ilə məşğul olmasından, ictimai və şəxsi mənafe baxımından onların əməyinin necə təşkil edilməsindən və malik olduqları əmək qabiliyyətindən sosial-iqtisadi cəhətdən nə dərəcədə səmərəli istifadə olunmasından asılıdır. Buna görə də bütün cəmiyyətlərdə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi dövlət səviyyəsində həll edilməsi zəruri olan ən mühüm sosial-iqtisadi və həm də çox mürəkkəb siyasi vəzifələrdən biridir. Bu səbəbdən də hazırda respublikamızda səmərəli məşğulluq siyasəti tədbirlərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə böyük önəm verilir. Çünki bazar münasibətlərinə keçilməsi ölkəmizdə dəyişməkdə olan iqtisadi, sosial və siyasi şəraitə uyğun gələn səmərəli məşğulluq, fəal əmək bazarı siyasəti və əhalinin mühafizəsi sisteminin formalaşmasını obyektiv zərurətə çevirmişdir.

Respublikamızda əhalinin məşğulluğu sahəsindəki dövlət siyasəti “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Həmin qanunun “Məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti” adlanan 6-cı maddəsində deyilir ki: “Dövlət vətəndaşların səmərəli və sərbəst seçilmiş məşğulluğunun təmin edilməsinə köməklik göstərir”.

Məşğulluq sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- İrqiindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, ailə vəziyyətindən, ictimai-sosial mənsəyindən, yaşayış yerindən, əmlak vəziyyətindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara əmək və məşğulluğu sərbəst seçmək hüququnun həyata keçirilməsində bərabər imkanların təmin edilməsi;
- Vətəndaşların qanun çərçivəsində həyata keçirilən əmək və sahibkarlıq təşəbbüsünün müdafiə edilməsi, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə onlara kömək göstərilməsi;

- Əmək fəaliyyətinin və məşğulluq növünün seçilməsində vətəndaşların öz itadəsini sərbəst ifadə etməsinə şərait yaradılması;
- İşsizlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, işə düzəltməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün əlavə iş yeri yaradan işəgötürənlərin vergi və başqa güzəştlərə həvəsləndirilməsi;
- Məşğulluğun təmin edilməsinə yönəlmiş tədbirlərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, onların yerinə yetirilməsinə nəzarətdə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının, həmkarlar ittifaqının, işəgötürənlər birliklərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ölkə hüdudlarından kənarında, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin Azərbaycan Respublikası ərazisində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmasına şərait yaradılması;
- Beynəlxalq əmək normalarına riayət olunması.

Məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti əmək bazarında vətəndaşların sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə yönəldilmiş sərbəstdirilmiş işçilərin peşə hazırlığının, ixtisasların artırılması və yenidən hazırlanması, uzunmüddətli (xroniki) işsizliyin qarşısının alınması, dövlət məşğulluq xidmətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və başqa tədbirlərinin görülməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyilir ki, münasib iş:

1. İşaxtaran üçün onun ixtisası, əvvəlki peşə üzrə təcrübəsi, səhhəti, yeni iş yerinə nəqliyyatla gedib-gəlməsi mümkünlüyü nəzərə alınan iş münasib iş sayılır;
2. Münasib iş yerinin işaxtaranın yaşayış yerindən maksimum uzaqlığı həmin ərazidə nəqliyyat şəbəkəsinin imkanları nəzərə alınmaqla, müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir;
3. İşsizlik müavinətinin qanunla müəyyən edilmiş ödənilmə müddəti qurtarıldıqdan sonra, münasib iş təklif edilməsi mümkün olmayan işaxtaranlar üçün onların qabiliyyətini, səhhətini, iş təcrübəsini nəzərə

almaqla, yeni peşəyə, ixtsasa yiyələnməsini tələb edən iş də münasib iş sayılır;

4. Şəxsin yaşını və başqa xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, qabaqcadan peşə hazırlığı keçməsinə tələb edən, yaxud etməyən müvəqqəti işlər də daxil olmaqla əmək qüanunvericiliyinin tələblərinə uyğun gələn, haqqı ödənilən işlər aşağıdakı şəxslər üçün münasib iş sayılır:

- a. İlk dəfə iş axtaranlar, 3 ildən artıq işləməyənlər, peşəsi (ixtisası) olmayanlar;
- b. Malik olduğu peşə üzrə ixtisasını artırmaqdan, ikinci uyğun peşəyə yiyələnməkdən, yzxud işsizlik müavinətinin ödənilməsi müddəti qurtardıqdan sonra yeni peşə öyrənməkdən imtina edənlər;
- c. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanında 18 aydan çox qeydiyyatda olanlar. İşaxtaranın razılığı olmadan yeni işlə əlaqədar onun yaşayış yerinin dəyişilməsinə tələb olunduqda, eləcə də əmək şəraiti əməyin mühafizəsi normalına uyğun gəlmədikdə ona təklif olunan iş münasib iş sayıla bilər.

Bütün bunlar tələb edir ki, əhalinin münasib iş yerləri ilə təmin edilməsi üçün həm dövlət, həm də iş adamları, işəgötürənlər (sahibkarlar) ciddi tədbirlər görsün və indiki keçid iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin sosial müdafiəsini düzgün təşkil edə bilməsi və işaxtaranların münasib işlə təmin edilməsi üçün özlərinin həyata keçirdikləri məşğulluq siyasətlərinin istiqamətlərini dəyişdirib daha da təkmilləşdirsinlər.

Respublikada əmək bazarının formalaşdığı və inkişaf etdiyi müasir şəraitdə məşğulluq siyasəti dedikdə - əhalinin əmək potensialının daha tam reallaşması və inkişafına yönəldilmiş kompleks dövlət tədbirləri sistemi başa düşülməli və məşğulluq sahəsində siyasət aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməlidir:

- əhalinin məşğulluğu üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılması, müəssisə və təşkilatların iqtisadi sabitlik vasitəsilə iş qüvvəsilə təmin edilməsi;
- iş qüvvəsinin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi;
- kadrların hazırlanması və dövlət məşğulluq fəaliyyəti sisteminin inkişaf etdirilməsi;

- mülkiyyətin müxtəlif formaları əsasında çoxukladlı iqtisadiyyatın bölmələri üzrə iş qüvvəsinin düzgün bölüşdürülməsinə nail olmaq;
- büdcə vəsaitinin və xüsusi kapitalın, əhalinin pul yığımlarının cəlb edilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın quruluş cəhətdən yenidən qurulması üzrə iri miqyaslı dövlət proqramının həyata keçirilməsi və iş qüvvəsinin sahələr üzrə yenidən bölüşdürülməsinə nail olmaq;
- maddi istehsalda, xüsusilə kənd təsərrüfatında məşğul olanların xüsusi çəkisinin azaldılması yolu ilə, xidmət sahələrində məşğul olanların xüsusi çəkisinin artırılması;
- dövlət mülkiyyətinin optimal normadan yuxarı qalxmasına yol verməmək üçün xüsusi sosial institutların - əmək birjası, məşğulluq xidməti və s. köməkliyi ilə iqtisadi və hüquqi vasitələrlə əmək bazarının, iş qüvvəsi tələbi və təklifinin tənzimlənməsi, burada artıq iş qüvvəsinin azad olunması, əmək bazarında rəqabət mühitinin yaradılması, fəal işaxtaranların yenidən öyrənilməsi və oportiv işə düzəlməsi sisteminin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir;

Bazar iqtisadiyyatına keçidin formalaşdığı və inkişaf etdiyi müasir şəraitdə və yaxın gələcəkdə əmək bazarında əhalinin məşğulluq siyasətinin qeyd edilən istiqamətlərinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı kompleks idarəetmə vəzifələrinin həyata keçirilməsini və məşğulluq sahəsində dövlət proqramının və müvafiq prinsiplərinin hazırlanmasını tələb edir:

- iş qüvvəsinin peşə, sahə və ərazi mobilliyinin yüksəldilməsi, iş yerlərinin sayı və quruluşu ilə iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin xarakteristikası arasında mümkün olan uyğunluğun təmin edilməsi;
- kütləvi işsizlik yaranması təhlükəsinin meydana çıxdığı sahə və ərazilərdə, habelə ayrı-ayrı sosial-demoqrafik qruplardan olan əhali (qadınlar, gənclər, pensiyaçılar) arasındakı məşğulluğa fəal təsir göstərilməsi;

- investisiya, vergi, kredit-maliyyə siyasəti tədbirləri, habelə elmi-texniki tərəqqi, təhsil və s. proqramların hazırlanıb həyata keçirilərkən məşğulluq siyasətinin məqsədlərinin nəzərə alınması və reallaşdırılması;
- ümumi “məşğulluq proqramı” ilə yanaşı “gənclərin məşğulluğu” , “qadınların məşğulluğu”, “pensiyaçıların məşğulluğu” və s. bu kimi məqsədli kompleks proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- ayrı-ayrı ərazilərdə və yaşayış məntəqələrində iş qüvvəsinə olan tələb və təklifə dair informasiyaların toplanması, ümumiləşdirilməsi və mübadilə üçün ümummilli informasiya sisteminin yaradılması;
- əmək müqavilələrinin vaxtının qurtarmasınadək olan müddətdə işdən çıxarımaq və sərbəstləşdirilmək riski altında olan işçilərin hazırlanması və ixtisaslarının artırılmasını həyata keçirən müəssisələrin müdafiə olunması və peşə öyrənilməsində investisiyanın stimullaşdırılması mexanizminin işlənməsi;
- müxtəlif zümrələrdə təhsil, əmək və məşğulluğun idarə edilməsi orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyət mexanizminin işlənilib hazırlanması və onun daha da təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadiyyatın tələbi nəzərə alınmaqla təhsil sisteminin (yeni profillərin öyrədilməsi üzrə operativ qaydada təhsilin təşkil edilməsi, təhsilin həcminin dəyişilməsi) çevikliyin yüksəldilməsi;
- iş axtarmaqda xüsusi çətinlik çəkən əlillər, gənclər, qaçqınlar, məcburi köçkünlər, ehtiyata buraxılmış hərbi qulluqçular, çoxuşaqlı analar və sair əhali qruplarından olan adamların ixtisaslarının artırılması, onlara peşə öyrədilməsi və yenidən hazırlanmaları üzrə xüsusi proqramların işlənilib hazırlanması üçün vəsait ayrılması;
- respublika və rayonlar üzrə əmək bazarının proqnozlaşdırılmasının səmərəli metodikasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;

Müasir mərhələdə səmərəli məşğulluğun ünsürü kimi əmək bazarında zəruri tarazlığın yaradılmasına mövcud iş yerlərinin qorunub saxlanması və onun

keyfiyyətə inkişaf etdirilməsi yolu ilə nail olmaq mümkündür. Müvəqqəti maliyyə çətinliyi şəraitində ayrı-ayrı regionlarda və müəssisələrdə iş yerlərinin qorunub saxlanılmasında yerli bələdiyyələr mühüm rol oynaya bilər. Həyata keçirilən məşğulluq siyasəti isə o vaxt fəal ola bilər ki, yeni iş yerlərinin yaradılması üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərdən tam sürətdə istifadə olunsun, xərclərin quruluşunda isə yeni iş yerlərinin saxlanması və əlavə iş yerlərinin yaradılmasına, təşkilatlara xüsusi işlərinə görə subsidiyaların verilməsinə, peşə hazırlığına, yenidən hazırlığa və peşə yönümünə sərf edilən vəsaitlərin xüsusi çəkisi üstünlük təşkil etmiş olsun. Bu hal ölkəmizdə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun quruluşunun təkmilləşdirilməsinə xeyli köməklik göstərə bilər. Xırda və orta biznesin müdafiə edilməsi və inkişafı üçün, ilk növbədə isə sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan vətəndaşlara dövlət tərəfindən subsidiyaların verilməsi bazar münasibətlərinə keçidin müasir inkişaf mərhələsində əmək bazarına və deməli, həm də məşğulluq səviyyəsi və quruluşuna müsbət təsir göstərə bilən ən əsas vasitələrdən biri kimi diqqət mərkəzində durmalıdır.

Müasir dövrdə respublikada fəaliyyət göstərən məşğulluq xidməti sistemi, Dövlət Məşğulluq Xidməti İdarəsi və onun, Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı rayon və şəhərlərindəki əmək və məşğulluq mərkəzləri qarşısında duran ən başlıca vəzifə işaxtaranların işə düzəlməsi, əmək bazarının tələb və təklifinə uyğun olaraq onların peşə hazırlığının yüksəldilməsi, ixtisasların artırılması, xalq sənətinin və kiçik biznesin inkişafı, gənclərin məşğulluğunun təşkil edilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması və sair tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Ancaq məşğulluq sahəsində kompleks və mürəkkəb proqramların təkəcə Dövlət Məşğulluq Xidməti İdarəsinin gücü ilə işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür. Bu işdə müvafiq elmi-tədqiqat institutları və ayrı-ayrı nazirliklərin gücündən də geniş sürətdə istifadə olunmalıdır. Dövlət büdcəsinin investisiya imkanlarının sonsuz olmadığı indiki inkişaf mərhələsində yeni iş yerlərinin yaradılmasında yerli maliyyə imkanlarından istifadə olunması da çox vacibdir. Bu tədbir istehsal sahələrinin icarəyə verilməsi, şəxsi müəssisə və təşkilatların qeydiyyatı və sair yollarla həyata keçirilməlidir.

Gələcəkdə qadın əmək ehtiyatlarının səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi ayrı-ayrı ərazilərdə “qadın” və “kişi” əməyinin üstünlüklə tətbiq edildiyi sahələr arasında optimal nisbət yaradılması, işləyən analara doğumla əlaqədar olaraq haqqı ödənilən məzuniyyət verilməsi qaydasının daha da təkmilləşdirilməsi, qadınların əmək haqqı saxlanılmaqla qısdılmış iş günü və ya iş həftəsində işləmələri üçün lazımi şərait yaradılması və sair bu kimi tədbirlər sistemi işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsindən də xeyli dərəcə də asılı olacaqdır.

Respublikada əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinin əsas istiqamətlərindən biri də gənc əmək ehtiyatlarından vaxtında və keyfiyyətlə əməyə hazırlanması, bölüşdürülməsi və istifadə edilməsindən ibarətdir.

Ölkəmizdə müxtəlif ixtisaslı fəhlə və qulluqçulara olan əlavə tələbat sahəsində planlaşdırma və proqnozlaşdırma işinin yaxşılaşdırılması zəruri məsələlərdəndir. Bu, bir tərəfdən, təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə və peşəkar müasir istehsalın tələblərinə cavab verən konkret ixtisaslı və sənətkar kadrlarının hazırlığını, digər tərəfdən isə, xalq təsərrüfatında ixtisaslı kadrların vaxtılı-vaxtında yeniləri ilə əvəz edilməsi və artımını təmin etməyə xidmət etməlidir.

Həyata keçirilməsi zəruri olan qaçılmaz olan problemlərdən biri də iqtisadiyyatın dövlət və qeyri-dövlət bölmələrində boş iş yerlərinin daha tez və tam doldurulmasına nail olmaqdır. Bu istiqamətdə statistik orqanlara və məşğulluq mərkəzlərinə müəssisələr tərəfindən müntəzəm surətdə müvafiq informasiyanın təqdim edilməsiylə yanaşı, şəhər (rayon) icra hakimiyyətlərinin təşəbbüsü ilə şəhər miqyasında və ayrı-ayrılıqda rayon səviyyəsində boş iş yerləri yarmarkasının il ərzində rüblər üzrə keçirilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Məşğulluğun çevik formalarının geniş tətbiqi (tam olmayan iş günü və tam olmayan iş həftəsi, işin dəyişən cədvəli) təhsillərini davam etdirən gənclər və xüsusilə də qadın cinsindən olan gənclər üçün münasibdir.

Əmək bazarının tənzimlənməsində iş qüvvəsi ixracı da mühüm rol oynayır. Ancaq respublikamızda əmək bazarının tənzimlənməsinin bu yeni istiqaməti üzrə işlər hələlik istənilən səviyyədə deyildir. Halbuki, iş qüvvəsi ixracı milli və beynəlxalq əmək bazarında işçilərin ixtisasının və rəqabət qabiliyyətinin

yüksəlməsinə, onların bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfatçılıq təcrübəsinin toplanmasına daha yaxşı imkan verir. Respublikamızda məşğulluğun tənzimlənməsinin bu istiqamətdən istifadə edilməsi üzrə lazımi tədbirlərin görülməsi də məqsədəuyğundur.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasının bazar münasibətləri sistemində keçməsi əhalinin məşğulluğu və onun həll edilməsi mexanizmi sahəsində bir çox yeni və mürəkkəb sosial-iqtisadi problemlərin yaranıb inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Bu problemin tədqiq edilib öyrənilməsi onlara həm yeni nəzəri-metodoloji aspektlərdən və həm də formalaşmaqda olan əmək bazarının qanunları və tələbləri baxımından yanaşılmasını tələb edir.

Hazırda Azərbaycanın milli dövlətçilik mənafeyinin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi ərazi bütövlüyünün təmin edilməsiylə yanaşı ilk növbədə onun başlıca məhsuldar qüvvələrini təşkil edən əmək potensialının səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsindən asılıdır. Çünki ölkənin mövcud əmək qabiliyyəti əhalinin işlə təmin olunması və onların əməyindən səmərəli istifadə edilməsi cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisinin, ölkənin iqtisadi qüdrətinin və əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin ən mühüm əmillərdən biridir. Bu səbəbdəndir ki, bütün ictimai-iqtisadi quruluşlarda cəmiyyət üzvlərinin əmək prosesində məşğul olmaları onların əmək ehtiyatlarına aid hissəsinin mühüm iqtisadi məzmununu təşkil edir.

Məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti əmək bazarında vətəndaşların sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə yönəldilmiş, sərbəstləşdirilmiş işçilərin peşə hazırlığının, ixtisaslarının artırılması və yenidən hazırlanması, uzunmüddətli (xroniki) işsizliyin qarşısının alınması, dövlət məşğulluq xidmətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və başqa tədbirlərin görülməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir.

Bütün deyilənləri nəzərə alaraq, sonda onu qeyd etmək yerinə düşərdi ki, əhalinin işsizlik problemi iqtisadiyyatın bütün aspektlərində olduğu kimi, dövlətin məqsədəuyğun şəkildə qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktlardan və bu aktlar əsasında həyata keçirilən dövlət siyasətindən asılıdır və elmi araşdırmaların nəticəsi olan bütün bu təkliflərin respublikanın sosial sahədə fəaliyyət göstərən səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən nəzərə alınacağına ümid edirik.

Dövlət büdcəsinin investisiya imkanları məhdud olduğundan indiki şəraitdə yeni

iş yerlərinin yaradılmasında yerli maliyyə imkanlarından istifadə olunması vacibdir. bu zaman əhalinin məşğulluq quruluşunun təkmilləşdirilməsi də mühüm vəzifə kimi qarşıda durur. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur:

- əmək ehtiyatları balansı nəzərə alınmaqla kapital qoyuluşunun fəaliyyətdə olan müəssisələrin modernləşdirilməsi və yenilərinin tikilməsinə yönəldilməsi;
- kadrların hazırlanması xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla istehsalın və ayrı-ayrı sahələrinin respublika ərazisində düzgün inkişaf etdirib yerləşdirilməsi;
- təhsilin (xüsusilə peşə hazırlığı) geniş surətdə və tələbata uyğun qaydada inkişaf etdirilməsi;
- dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında islahatların həyata keçirilməsi;
- ümumi iqtisadi meyillərin, beynəlxalq əmək bölgüsü təcrübəsini, elmi-texniki tərəqqinin tələblərini, habelə əhali tərəfindən olan təklif və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurəti nəzərə alınmaqla əhalinin sahə və ərazi məşğulluq quruluşunun dəyişilməsi sxeminin hazırlanması;
- səmərəsiz iş yerlərinin ləğv edilməsi və iqtisadiyyatın perspektivli sahələrində iş yerlərinin yaradılması və s.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. 02.07.2001.
2. “Əmək bazarı”. Statistik məcmuə. Bakı, 2000.
3. S.Mehbalıyev, R.İsgəndərov. “Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi”. Bakı, 2002.
4. G.A.Əzizova. “Azərbaycanın əmək bazarı” , Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2005.
5. R.Muradov. “Müasir mərhələdə əhalinin məşğulluq quruluşunun formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri” . Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006.
6. Ş.Muradov. “İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər.” .Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2004.
7. Azərbaycan Statistika komitəsinin rəsmi saytı
8. www.azstat.org
9. www.firststeps.az
10. www.google.az